

Mindaugas Pocius
Lietuvos istorijos instituto Naujausiųjų laikų istorijos skyriaus asistentas

ANTISOVIETINIO GINKLUOTOJO PASIPRIEŠINIMO SLOPINIMAS 1944-1953 M. – NETEISĖTŲ PRIEMONIŲ NAUDOJIMAS IR JŲ PASEKMĖS

I. IŠVADOS

Ivadas. 1944 m. Sovietų Sąjungai reokupavus Lietuvą, prasidėjo visuotinis lietuvių tautos pasipriešinimas naujam okupantui ir totalitarinio režimo įvedimui. Jis reiškėsi neginkluota ir ginkluota forma. Visuotiną pobūdį rezistencija išlaikė 1944-1945 metais. Vėliau daugiausia vyravo organizuotas bei centralizuotas ginkluotasis pasipriešinimas, užsitęsęs iki 1953 m. vidurio.

Sovietų Sąjungos represinės institucijos¹ rezistencijos nuslopinimui taikė įvairiausias neteisėtas, nežmoniškas priemones ir metodus. Didelė jų dalis buvo nusikalstami tarptautinės teisės, SSRS Konstitucijos ir sovietinių įstatymų požiūriu. Retai partijos ir valstybės saugumo kontroliuojančios struktūros tirdavo nusižengimus “revoliuciniam teisėtumui”, “Stalino konstitucijai” ir “sovietiniams įstatymams”. Dar rečiau baudavo nusižengusius. Tai liudija istorikų tyrinėjimai, skelbti dokumentų rinkiniai, pasipriešinimo dalyvių ir liudininkų atsiminimai (žiūrėti - I. Istoriofrafija ir bibliografija) ir pateikti dokumentai.²

Dėl darbo tikslų apribojimo, nekalbėsime apie karinių tribunolų, SSRS MGB³ Ypatingojo pasitarimo, “Smerš”, teismų, prokuratūros, vietinės (apskričių lygio) partinės, vykdomosios, sovietų ar įstatymų leidžiamosios valdžios ginkluotojo pasipriešinimo slopinimui naudotas neteisėtas priemones. Trumpai aptarsime ir pateiksime išvadas tik apie šias neteisėtas slopinimo priemones ir jų naudojimo pasekmes:

1) partizaninio judėjimo dalyvių šeimų trėmimai,

¹ Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjungos Vidaus reikalų liaudies komisariatas (toliau - SSRS NKVD), SSRS NKVD kariuomenės karinis tribunolas, SSRS Valstybės saugumo liaudies komisariatas (toliau - SSRS NKGB), SSRS Gynybos liaudies komisariato kariuomenės dalinių kontržvalgybos “Smerš” (pavadinimas kilęs iš sutrumpintų rusų kalbos žodžių - smertj špijonam) skyriai (toliau - “Smerš”), Pabaltijo karinės apygardos karinis tribunolas, prokuratūra ir teismai.

² Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr.16 - Lietuvos pasienio apygardos karinio prokuroro justicijos pulkininko S. Grimovičiaus 1953 08 08 raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui apie leidimus kankinti tardomuosius, *LVOA*, f. 1771, ap. 133, b. 50, l. 185-191.

³ SSRS Valstybės saugumo ministerija.

- 2) ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kankinimai ir jų palaikų niekinimas,
- 3) specialiųjų agentų smogikų grupių veikla.

Diduma dokumentinės medžiagos, atskleidžiančios neteisėtas partizaninio judėjimo slopinimo priemones, laikoma Lietuvos centriname valstybės, Lietuvos ypatingajame, Lietuvos visuomenės organizacijų ir Rusijos Federacijos valstybiniame archyvuose. Taip pat Tremties ir rezistencijos bei Genocido aukų muziejų fonduose.

Partizaninio judėjimo dalyvių šeimų trėmimai

Ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių šeimų narių trėmimai vyko be tardymo ir teismo nuosprendžių nuo 1945 m. vasaros iki 1953 m. imtinai. Rusijos Sovietinės Federacinės Socialistinės Respublikos (toliau - RSFSR) baudžiamasis kodeksas (stalinizmo metais pagal jį teisė Lietuvos piliečius) nenumatė tokios asmenų baudimo praktikos. Sprendimus dėl laisvės kovotojų (partizanų) trėmimų priėmė SSRS vidaus reikalų liaudies komisariato⁴ ir SSRS Ministrų tarybos vadovybė, tačiau represijų iniciatoriais 1945-1947 m. buvo Visasąjunginės Komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto Lietuvos biuras (toliau - VKP(b) CK Lietuvos biuras). Jo vadovybę sudarė VKP (b) CK Lietuvos biuro pirmininkas Michail'as Suslov'as, Lietuvos Komunistų partijos (bolševikų) Centro komiteto (toliau - LKP(b) CK) pirmasis sekretorius Antanas Sniečkus, SSRS NKVD-NKGB įgaliotinis Lietuvos SSR Ivan'as Tkačenka (Tkačenko) ir Lietuvos Sovietų Socialistinės Respublikos (toliau- LSSR) Ministrų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas.

Daugiausia pasipriešinimo dalyvių šeimų narių ištremta 1945 m. vasarą, 1946 m. vasario mėn. ir nuo 1947 m. lapkričio iki 1948 m. gegužės pradžios (apie 15 tūkst.). 1948 m. gegužės 22-23 d. buvo ištremta apie 40 000 pasipriešinimo dalyvių ir pasiturinčių ūkininkų šeimų. Šie trėmimai žymiai apsunkino ginkluoto pogrindžio veikimą. Savo esmėje tai buvo teroristinė įkaitų ėmimo taktika. LSSR vidaus reikalų

⁴ Iki 1946 03 15 kovai su pasipriešinimu vadovavo SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas. 1946 m. kovo 15 d. SSRS vidaus reikalų liaudies komisariatas (NKVD) pervardintas į Vidaus reikalų ministeriją (toliau - MVD), o SSRS valstybės saugumo liaudies komisariatas (NKGB) į Valstybės saugumo ministeriją (MGB). Analogiškai Lietuvos SSR NKVD tapo Lietuvos SSR MVD, o Lietuvos SSR NKGB - Lietuvos SSR MGB. Kovai su Lietuvos partizaniniu sąjūdžiu vadovavęs LSSR NKVD Kovos su banditizmu skyrius buvo reorganizuotas į LSSR MVD Kovos su banditizmu valdybą. 1947 m. vasario mėn. LSSR MVD Kovos su banditizmu valdyba, MVD vidaus ir pasienio kariuomenė buvo perduota LSSR MGB priklausomybėn. Tokiu būdu kovą su ginkluotu pasipriešinimu nuo 1947 m. pradžios perėmė MGB.

liaudies komisaro J. Bartašiūnas 1946 m. vasario 15 d. įsakyme atvirai grasina susidoroti su partizanų šeimomis, jei šie nesilegalizuos.⁵ Vėlesniais metais, įgyvendinant kolektyvizaciją, daugiausia buvo tremiami pasiturintys ūkininkai, išsilavinę, patriotiškai, opoziciškai nusiteikę žmonės, tikri ar tariami partizanų rėmėjai bei jų šeimos ir naujai į laisvės kovotojų eiles įsiliejusių žmonių šeimos.

Trėmimus galima įvardinti stratocidu, tai yra kai kurių socialinių sluoksnių panaikinimu, izoliavimu nuo likusios visuomenės ar sunaikinimu. Ką konkrečiai ištremti savo nuožiūra sprendė vietos partinės ir represinės struktūros. Šis ginkluoto pasipriešinimo slopinimo būdas dar N. Chruščiovo buvo pripažintas neteisėtu.

Negalėdamos sutriuškinti laisvės kovotojų formuočių, represinės institucijos stengėsi pakirsti socialinę partizanų bazę (juos rėmusius, palaikiusius gyventojus). SSRS ir LSSR vadovai siekė bet kokiomis priemonėmis kuo greičiau palaužti pasipriešinimą Lietuvos sovietizavimui ir integravimui į SSRS, įtvirtinti bolševikinę santvarką ir totalitarinį režimą. Niekuo dėtų partizaninio judėjimo dalyvių šeimų narių visas turtas buvo konfiskuotas, jie buvo pasmerkti gyventi sunkiose sąlygose Rusijos Šiaurės ir Tolimųjų rytų teritorijoje. Daugelis tremtinių neteko sveikatos ir gyvybės, patyrė dideles sielos traumas.

Ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kankinimai ir jų palaikų niekinimas

Čekistai, SSRS NKVD kariuomenės kariškiai, naikintojai, milicininkai kovoje su partizanais 1944-1953 m. gana plačiai taikė žiaurius fizinius ir psichologinius kankinimus. Po Stalino mirties kankinimų atvejų žymiai sumažėjo. Dažniausiai tardymo metu kankindavo partizanus, jų rezervistus, ryšininkus ir rėmėjus. Jiems būdavo deginami padai, krūtinė, po nagais veriamos adatos, tarp durų laužomi pirštai, nulupami nagai, tempiami ir laužomi sąnariai, lupama oda, specialiais prietaisais triuškinama kaukolė, per kūną leidžiama elektros srovė, mušama gumine žarna ir geležiniu strypu, žalojami lyties organai, išstisus paras neleidžiama miegoti, kankinama šalčiu ir badu.⁶ Žinomas atvejis, kai partizanų grupės vadas Žemaitis buvo vinimis

⁵ Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr. 4 - LSSR NKVD komisaro J. Bartašiūno 1946 02 15 įsakymas dėl partizanų legalizacijos.

⁶ Žiūrėti: 1) Priedas, dokumentas Nr. 10 - Kæstučio apygardos Maironio rinktinės štabo žvalgybos skyriaus viršininko 1948 m. rugsėjo 5 d. parengtos žvalgybos žinios.

2) Priedas, dokumentas Nr.19 - LSSR MVD kalėjimo Nr. 1 Chirurginio skyriaus vedėjos Lagoiskajos, chirurgo konsultanto Vorobjovo ir sanitarinės dalies viršininko Kuzmino 1956 10 15 aktas apie kalinio A. Ramanausko sužalojimą.

prikaltas prie sienos.⁷ Tauro apygardoje pusgyvis partizanas Perkūnas buvo “skerspjuve supjaustytas į tris gabalus”. Atsisakiusiam išduoti kovotojui Eumui buvo nupjautas liežuvis ir išdraskyta burna, kuopos vadui Girininkui žaizdos prigrūstos arklio mėšlo.⁸ Tai tik maža dalis žinomų kankinimo būdų. Čekistai, naikintojai tokiu būdu stengėsi išgauti reikiamą informaciją apie ginkluotąjį pagrindį arba tenkindavo savo sadistinius poreikius. Kankinimai MVD-MGB tardymo skyriuose, vietoje sulaikius partizanus nebuvo pavieniai atvejai, o kovos su pasipriešinimu organizavimo neatskiriama dalis. Patys čekistai savo dokumentuose tai įvardydavo kaip “fizinio poveikio priemonių taikymas” arba “aktyvus tardymas”. Šie terminai slepia valstybės saugumo darbuotojų vykdytus išsigimėliškus kankinimus. Represinių struktūrų dokumentai kalba apie LSSR valstybės saugumo ministro arba jo pavaduotojo “sankcionuotus” ir “nesankcionuotus” kankinimus.⁹ “Nesankcionuoti” kankinimai dažniausiai baigdavosi sulaikytojo mirtimi. Kartais apie tai sužinodavo visuomenė. MGB vadovai aiškindavosi tokius įvykius, norėdami išsaugoti potencialius informacijos suteikėjus, kurie padėtų kovai su partizanais. “Sankcijos” visai nereiškia, kad eiliniams kankinimams (pavyzdžiui: mušimui, neleidimui kelias paras miegoti, atsisėsti) saugumo darbuotojai turėjo gauti leidimus iš savo vadovybės. MGB vadovybė “sankcionuodavo” kankinimus tada, kai reikdavo ypatingai žiauriai tardyti, tačiau ne iki mirties. Neretai, neištvėrę smurto, kaliniai išprotėdavo, nusižudydavo arba susirgdavo sunkiomis psichikos ligomis. Fiziniai kankinimai visam gyvenimui žmogų palikdavo invalidu arba labai pakenkdavo sveikatai.

Dažnai represinių struktūrų nariai sąmoningai nesuteikdavo būtinos medicininės pagalbos sužeistiems ir paimtiems į nelaisvę partizanams. Tuo jie netiesiogiai pasmerkdamo didelėms kančioms ir mirčiai sužeistuosius.

Norėdami įbauginti pasipriešinimo dalyvius, atgrasinti gyventojus nuo paramos pagrindžiui ar įsijungimo į partizanų eiles, represinių struktūrų darbuotojai barbariškais būdais niekindavo žuvusių laisvės kovotojų palaikus. Pirmaisiais

⁷ Adolfas Ramanauskas-Vanagas, *Daugel krito sūmų... (Partizanų gretose)*, Vilnius: Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, Auksė Ramanauskaitė-Skokauskienė, išanginis straipsnis, asmenvardžių rodyklės sudarymas, Algis Kašėta, 1999, p. 570.

⁸ Juozas Daumantas, *Partizanai*, trečias patais. ir papild. fotografuotinis leidimas, Vilnius: Vaga, 1990, p. 308.

⁹ Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr.16 - Lietuvos pasienio apygardos karinio prokuroro justicijos pulkininko S. Grimovičiaus 1953 08 08 raštas LKP CK Sekretoriui A. Sniečkui apie leidimus kankinti tardomuosius, *LVOA*, f. 1771, ap. 133, b. 50, l. 185-191.

pasipriešinimo metais (1944-1945) nukautų partizanų kūnus tėvai dar galėjo slapta palaidoti, tačiau maždaug nuo 1946 m. pradžios čekistai lavonų artimiesiems jau nebeatiduodavo. Neretai pusnuogiai arba nuogi, nupjaustytomis kūno dalimis, išdurtomis akimis žuvusių partizanų lavonai ne mažiau trijų dienų (dažnai savaitę) tysodavo mielių aikštėse arba prie čekistų, naikintojų būstinių, mokyklų. Tokiu būdu vykdavo nužudytųjų atpažinimo procesas ir gyventojų gąsdinimas. Jei partizano tėvai atpažindavo savo sūnų ir taip išsiduodavo, tai valstybės saugumo darbuotojai vėliau juos deportuodavo į Sibirą. Čekistai, naikintojai, partiniai ir sovietiniai aktyvistai spardydamo, spjaudydamo, daužydavo lazdomis, mėtydamo akmenis į lavonus. Kartais lavonai būdavo supjaustomi į gabalus ir sumetami į išvietes, sušeriami tarnybiniais šunims.¹⁰ Partizanų palaikai nebuvo atiduodami artimiesiems, o užkasami slapta, kad niekas neatrastų palaidojimo vietų.

Maždaug nuo 1950 m. laisvės kovotojų palaikus nustojo niekinti viešose vietose. Dabar juos palikdavo tvartuose arba MGB būstinių uždaruose kiemuose. Tikriausiai, tai atsitiko todėl, kad 1948 m. Lietuvos pogrindžio pasiuntiniai J. Lukša ir K. Pyplys pasiekė Vakarų valstybes ir spaudai pateikė palaikų niekinimo nuotraukas. Jos buvo išspausdintos laikraščiuose. Sovietų valdžiai tai buvo labai nemalonus įvykis. Viešumas buvo pats baisiausias diktatūros priešas. Lietuvos ypatingajame archyve, Genocido aukų muziejuje saugoma daug nuotraukų, užfiksavusių partizanų lavonų niekinimą.¹¹

Agentų pagalba čekistai pakišdavo partizanams falsifikuotus dokumentus, kalbėjusius apie tariamą jų bendražygio darbą MGB naudai. Partizanai, patikėję tokia provokacija, sušaudydavo visai nekaltą žmogų. Tokių atvejų MGB dokumentuose užfiksuota nemažai.

¹⁰ Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr. 20, Dainavos apygardos laikraščelio "Laisvės varpas" (1947 11 20, Nr. 2) straipsnis "Išniekinti lavonai gatvėje - bolševikinis triumfas", *LYA*, f. K-1, ap. 58, b. 44618/3, t. 11, l. 48-49.

¹¹ Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr. 21, Dvi partizanų ir jų rėmėjų civilių gyventojų lavonų išniekinimo nuotraukos, *LYA*, f. K-1, ap. 3, b. 22/6, l. 56. Nuotrauka Nr. 1 - Trakų apskrityje, Onuškių valsčiaus Grendavės kaime 1946 m. rugsėjo 2 d. specialiosios grupės klasta nužudyti ir numesti išniekinimui (iš dešinės į kairę): partizanų būrio vadas Jonas Dambrauskas, Stasys Legetavičius, Jonas Dulius, Vaclovas Budrevičius ir partizanų rėmėjo šeima (beginkliai civiliai): Petras Blažonis, jo žmona Blažonienė, aštuoniolikmetis sūnus Kazimieras Blažonis, septyniolikmetė dukra Monika Blažonytė; Nuotrauka Nr. 2 - 1947 m. lapkričio 26 d. Rietavo apskrityje, Rietavo valsčiuje specialiosios grupės klastingai sušaudyti partizanai (iš kairės į dešinę): Bronius Petrauskas, Kostas Vaitnora, Genė Dargaitė, Juozas Stonys, Stepas Ružas ir Bronius Venckus.

Specialiuju agentu smogiku grupiu veikla

Provokacines specialiasias agentu smogiku grupes¹² SSRS represinės struktūros ėmė kurti ir pirmą kartą panaudojo Vidurinės Azijos respublikose 1928-1929 m. Tuomet vyko kovos su bolševikų valdžios nepripažįstančiais vietiniais gyventojais (basmačiais). 1944 m. agentu smogiku grupės pradėjo veikti Vakarų Ukrainoje. Jos brutaliai naikino ukrainiečių partizanus ir jų rėmėjus.

1945 m. vasarą SSRS NKGB vadovybė specialiuosius dalinius pirmą kartą panaudojo Lietuvoje. Tai buvo SSRS NKGB 4-osios valdybos Ypatingojo pulko¹³ trys operatyviniai būriai po 70-120 žmonių. Kiekvienam jų čekistai sukūrė legendas, kad tai antitarybinės formuotės, bandančios kartu su lietuvių partizanais priešintis okupantams. Čekistai vaizdavo Vermachto kareivius, Vlasovo armijos kariškius, Raudonosios armijos dezertyrus arba vokiečių žvalgybos mokyklose parengtus diversantus. Šie specialieji daliniai klasta sunaikino keliasdešimt partizanų (tarp jų 8 sadistiškai nukankino), nužudė daug juos rėmusių taikių gyventojų, sudegino jų sodybas. Tačiau specialiosios grupės neatskiriama represinės sistemos dalimi Lietuvoje tapo tik 1946 m. pradžioje. Beveik tuo pat metu jos imtos kurti Latvijoje.

1946 m. kovo mėn. SSRS ir LSSR NKVD vadovai Lietuvoje ėmė nuosekliai organizuoti ir naudoti jau Vakarų Ukrainoje išbandytas, pasiteisinusias kovos su ginkluotu pagrindžiu priemones - specialiasias agentu smogiku grupes ir vidaus agentus¹⁴. Pagrindiniais provokacinių dalinių įkūrimo Lietuvoje iniciatoriais buvo SSRS vidaus reikalų ministras Sergej'us Kruglov'as ir jo pavaduotojas generolas leitenantas Vasilij'us Riasnoj'us. Į Lietuvą buvo pasiųstas agentu smogiku grupių specialistas majoras Aleksejus Sokolovas, anksčiau organizavęs specialiuju grupiu darbą Vakarų Ukrainoje. Čekistai į agentus smogikus verbuodavo legalizavusius partizanus, davusius teisingus parodymus, pagal kuriuos MGB atliko sėkmingas operacijas ir kurių rezultatais buvo galima agentą sukompromituoti prieš pagrindžio

¹² Čekistai specialiasias grupes priklausomai nuo laikotarpio vadindavo įvairiai - melagingomis gaujomis, ypatingais būriais, teroristinėmis, agentūrinėmis-kovinėmis, agentūrinėmis-operatyvinėmis, agentu smogiku arba tiesiog agentūrinėmis grupėmis. Šias grupes sudarė iki 25 agentu smogiku.

¹³ Antrojo pasaulinio karo metu šio pulko agentai vykdė diversines operacijas prieš užnugaryje.

¹⁴ Vidaus agentas - profesionalus MGB slaptasis bendradarbis, įgijęs visišką čekistų pasitikėjimą ir vykdamas sudėtingas užduotis. Vidaus agentai būdavo infiltruojami į partizanų būrius. Jie rinkdavo informaciją apie pasipriešinimo dalyvius ir ją perduodavo saugumo darbuotojams. Pasitaikius progai, sušaudydavo grupę partizanų arba nurodydavo jų buvimo vietą čekistams.

dalyvius. Taip pat slapta suimtus partizanus, davusius parodymus, pagal kuriuos buvo atliktos operacijos ir sudaryta agentų kompromituojanti medžiaga.

Vaizduodami partizanų būrius (apsivilkdavo Lietuvos kariuomenės uniformas, kokias nešiodavo tikri partizanai), smogikai susitikdavo su tikrais laisvės kovotojais ir nutaikę progą iš pasalų juos sušaudydavo arba suimdavo. Dažniausiai tokiu būdu suimti partizanai nedelsiant būdavo kankinami, norint išgauti informaciją apie kitus rezistentus ar jų slapstymosi vietas. Kitas paplitęs agentų smogikų veiklos metodas buvo taip vadinama “agentūrinė operatyvinė kombinacija”. Paprastai ji būdavo atliekama šitaip. Negalėdami jokiais būdais išgauti parodymų, čekistai suimtąjį pasipriešinimo dalyvį veždavo į kitą atsparos punktą. Konvojų užpuldavo “partizanai”, tai yra specialioji grupė, “nukaudavo” kareivius, o suimtąjį nusivesdavo į mišką ir grasindami sušaudymu versdavo įrodyti savo prisidėjimą prie laisvės kovos. Taip dezorientuotas žmogus raštu įvardindavo viską ką žino apie pogrindį. Tada spec. grupė vėl vesdavo suimtąjį mišku, ją “užpuldavo” kareiviai ir savo ranka rašyti parodymai patekdavo pas čekistus.

SSRS MVD-MGB vadovybė, siekdama nuslopinti partizaninį judėjimą, specialiosioms grupėms kėlė šiuos sudėtingus uždavinius:

- išaiškinti partizanų ryšininikus, rėmėjus ir rezervą;
- rinkti žvalgybos duomenis apie būrius, štabus, jų ryšius;
- suardyti ryšius tarp partizanų organizacinių vienetų;
- prasiskverbti į pogrindžio vadovybę ir štabus;
- suimti ar fiziškai sunaikinti partizanų struktūrų štabų vadovus, būrių vadus;
- sunaikinti pavienius partizanų būrius, nedideles grupes ir pavieniui veikiančius kovotojus;
- nukreipti partizanų būrius į MVD-MGB vidaus kariuomenės paruoštas pasalas.

Šiems uždaviniams sėkmingai vykdyti specialiosios grupės iš MVD-MGB vadovybės per visą savo egzistavimo laikotarpį jautė ypatingą finansinę, organizacinę paramą bei dėmesį. Agentams smogikams vadovavo profesionaliausi, moralės dalykų nesaistomi valstybės saugumo darbuotojai, MVD-MGB vadovai. Specialiųjų grupių egzistavimas buvo ypatingai įslaptintas, todėl apie jų veiklą eiliniai čekistų karininkai nieko nežinojo.

Maždaug nuo 1949 m. MGB smūgius stengėsi nukreipti į partizanų štabus ir vadus. Buvo bandoma sunaikinti pogrindžio intelektualiąją dalį ir tokiu būdu jį

dezorganizuoti. Čekistams tai pavyko. Specialiosios grupės 1950-1953 m. likvidavo paskutiniausias partizanų organizacines struktūras: sričių, apygardų ir rinktinių štabus. Dažniausiai smogikai iš pasalų sušaudydavo štabo darbuotojus, nors buvo įmanoma juos suimti ir teisti. Tokiu būdu mirties bausmė būdavo atliekama be teismo nuosprendžio arba tiesiog įvykdomas kriminalinis nusikaltimas. Legendiniai (tai yra netikri, išgalvoti) apygardų štabai padėjo represinėms žinyboms galutinai palaužti organizuotą partizaninį judėjimą. Specialiųjų grupių pagalba minėtu laikotarpiu įvairiu metu MGB suimdavo, nužudydavo nuo 10 iki 70 procentų visų suimtų ir nužudytų partizanų, o tai padarė žymių nuostolių ginkluotajai rezistencijai.

Atlikti tyrimai leidžia teigti, kad iš viso 1945-1953 m. specialiosios grupės iš pasalų nužudė apie 500 ir paėmė į nelaisvę apie 220 partizanų. Agentai smogikai klasta, naudodami neįstatyminius metodus ir grasindami sušaudymu, ištardė apie 700 pasipriešinimo dalyvių. Taip pat, remiantis dokumentine medžiaga, galima suskaičiuoti netoli 60 specialiųjų grupių nužudytų ryšininkų, rėmėjų ir civilių gyventojų. Tai tik žinomi faktai, iš tikro neginkluotų gyventojų turėjo žūti kelis kartus daugiau. Daugumą šių aukų MGB savo ataskaitose priskirdavo prie nukautų „banditų“¹⁵. Galima tvirtinti, kad agentų smogikų grupės:

1. kankindavo (fiziškai, psichiškai) ginkluotojo pasipriešinimo dalyvius, nepriklausančius rezistencijai žmones: moteris, senelius, vaikus;
2. žudydavo taikius gyventojus, partizanų rezervistus, ryšininkus, rėmėjus;
3. plėšdavo civilių gyventojų ir pasipriešinimo dalyvių turtą.

SSRS teisinė sistema neturėjo jokių galimybių bausti ar teisiškai persekioti agentus smogikus ir jų vadovus už nusikalstamus veiksmus. Atsakomybė už specialiųjų grupių vykdytą partizaninio judėjimo dalyvių naikinimą, kankinimą tenka aukščiausiai SSRS ir Lietuvos SSR MVD-MGB vadovybei, inicijavusiai specialiųjų grupių kūrimą bei vykdžiusiai jų kontrolę. Apie specialiųjų grupių veiklą, pasipriešinimo dalyvių kankinimus, jų palaikų niekinimą žinojo VKP(b) CK Lietuvos biuras, LKP CK vadovybė. Tuo šios okupacinės valdžios struktūros faktiškai pritarė neteisėtą kovos priemonių taikymui ir dalyvavo nusikalstamuose veiksmuose.

Pagal Niurnbergo Tarptautinio karinio tribunolo Statutą ir pagal 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinės konferencijos Romoje priimtą universalią tarptautinę sutartį - Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos Statutą ginkluotojo

¹⁵ Banditais okupantai ir jų pagalbininkai vadindavo partizanus, pasipriešinimo dalyvius, patriotiškai nusiteikusius žmones.

pasipriešinimo dalyvių kankinimai, jų palaikų niekinimas, šeimų trėmimai ir specialiųjų grupių veikla pažeidžia tarptautinę teisę. Šios veikos atitinka Romos Statuto 5 straipsnio b) skirsnį - **“nusikaltimai žmoniškumui”** ir c) skirsnį - **“kariniai nusikaltimai”**. Taipogi šios veikos atitinka 1993 m. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos įsteigto Tarptautinio tribunolo asmenims, kaltintiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje Statuto, kuris iš esmės apima veikas, jau apibrėžtas 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos, 2 straipsnio, kalbančio apie karinius nusikaltimus, skirsnius:

“b) kankinimą ar nežmonišką elgesį, įskaitant biologinius eksperimentus”, “c) tyčinį didelių kančių ar sunkių kūno ar sveikatos sužalojimų sukėlimą”, “d) plataus masto nuosavybės naikinimą ar pasisavinimą, nepateisinamą kariniu būtinumu ir vykdomą neteisėtai ir tyčia”,

“f) tyčinį atėmimą iš karo belaisvių ar civilių gyventojų teisės į teisingą ir teisėtą teismą”,

“g) civilių gyventojų neteisėtą deportaciją ar perkėlimą arba neteisėtą laisvės atėmimą”,

“h) civilių gyventojų ėmimą įkaitais”.

Taip pat 5 straipsnio, apibrėžiančio nusikaltimus žmoniškumui, skirsnius: a) nužudymas, b) naikinimas, c) pavergimas, d) deportavimas, e) įkalinimas ir g) persekiojimas politiniais pagrindais.

Ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kankinimai, jų palaikų niekinimas, partizanų šeimų trėmimai ir specialiųjų grupių veikla gali būti pripažinti kriminaliniais tarptautinio pobūdžio nusikaltimais arba valstybės tarptautiniais nusikaltimais.

II. TRUMPOSIOS IŠVADOS

Sovietų Sąjungos represinės institucijos ginkluotosios rezistencijos nuslopinimui taikė įvairiausias neteisėtas, nežmoniškas priemones ir metodus. Didelė jų dalis buvo nusikalstami tarptautinės teisės, SSRS Konstitucijos ir sovietinių įstatymų požiūriu. Retai partijos ir valstybės saugumo kontroliuojančios struktūros tirdavo nusižengimus “revoliuciniam teisėtumui”, “Stalino konstitucijai” ir “sovietiniams įstatymams”. Dar rečiau baudavo nusižengusius.

Ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių šeimų narių trėmimai vyko be tardymo ir teismo nuosprendžių nuo 1945 m. vasaros iki pat 1953 metų imtinai. RSFSR

baudžiamasis kodeksas nenumatė tokios asmenų baudimo praktikos. Sprendimus dėl laisvės kovotojų trėmimų priėmė SSRS NKVD ir SSRS Ministrų tarybos vadovybė, tačiau represijų iniciatoriais 1945-1947 m. buvo VKP(b) CK Lietuvos biuro vadovybė.

Daugiausia pasipriešinimo dalyvių šeimų narių ištremta 1945 m. vasarą, 1946 m. vasario mėn. ir nuo 1947 m. lapkričio iki 1948 m. gegužės pradžios (apie 15 tūkst.). 1948 m. gegužės 22-23 d. buvo ištremta apie 40 000 pasipriešinimo dalyvių ir pasiturinčių ūkininkų šeimų. Šie trėmimai žymiai apsunkino ginkluoto pogrindžio veikimą. Savo esmėje tai buvo teroristinė įkaitų ėmimo taktika. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro J. Bartašiūnas 1946 m. vasario 15 d. įsakyme atvirai grasina susidoroti su partizanų šeimomis, jei šie nesilegalizuos.¹⁶ Vėlesniais metais, įgyvendinant kolektyvizaciją, daugiausia buvo tremiami pasiturintys ūkininkai, išsilavinę, patriotiškai, opoziciškai nusiteikę žmonės, tikri ar tariami partizanų rėmėjai bei jų šeimos ir naujai į laisvės kovotojų eiles įsiliejusių žmonių šeimos.

Trėmimus galima įvardinti stratocidu, tai yra kai kurių socialinių sluoksnių panaikinimu, izoliavimu nuo likusios visuomenės ar sunaikinimu. Ką konkrečiai ištremti savo nuožiūra sprendė vietos partinės ir represinės struktūros. Šis ginkluoto pasipriešinimo slopinimo būdas dar N. Chruščiovo buvo pripažintas neteisėtu.

Negalėdamos sutriuškinti laisvės kovotojų formuočių, represinės institucijos stengėsi pakirsti socialinę partizanų bazę (juos rėmusius, palaikiusius gyventojus). SSRS ir LSSR vadovai siekė bet kokiomis priemonėmis kuo greičiau palaužti pasipriešinimą Lietuvos sovietizavimui ir integravimui į SSRS, įtvirtinti bolševikinę santvarką ir totalitarinį režimą. Niekuo dėtų partizaninio judėjimo dalyvių šeimų narių visas turtas buvo konfiskuotas, jie buvo pasmerkti gyventi sunkiose sąlygose Šiaurės ir Tolimųjų rytų teritorijoje. Daugelis tremtinių neteko sveikatos ir gyvybės, patyrė dideles sielos traumas.

Čekistai, SSRS NKVD kariuomenės kariškiai, naikintojai, milicininkai kovoje su partizanais gana plačiai taikė žiaurius fizinius ir psichologinius kankinimus. Dažniausiai tardymo metu kankindavo partizanus, jų rezervistus, ryšininkus ir rėmėjus. Jiems būdavo deginami padai, krūtinė, po nagais veriamos adatos, tarp durų laužomi pirštai, nulupami nagai, tempiami ir laužomi sąnariai, lupama oda, specialiais prietaisais triuškinama kaukolė, per kūną leidžiama elektros srovė, mušama gumine

¹⁶ Žiūrėti: Priedas, dokumentas Nr. 4 - LSSR NKVD komisaro J. Bartašiūno 1946 02 15 įsakymas dėl partizanų legalizacijos.

žarna ir geležiniu strypu, žalojami lyties organai, ištisas paras neleidžiama miegoti, kankinama šalčiu ir badu. Tai tik maža dalis žinomų kankinimo būdų. Kankinimai MVD-MGB tardymo skyriuose, vietoje sulaikius partizanus nebuvo pavieniai atvejai, o kovos su pasipriešinimu organizavimo neatskiriama dalis. Patys čekistai savo dokumentuose tai įvardydavo kaip “fizinio poveikio priemonių taikymas” arba “aktyvus tardymas”. Šie terminai slepia valstybės saugumo darbuotojų vykdytus išsigimėliškus kankinimus. Represinių struktūrų dokumentai kalba apie LSSR valstybės saugumo ministro arba jo pavaduotojo “sankcionuotus” ir “nesankcionuotus” kankinimus. “Nesankcionuoti” kankinimai dažniausiai baigdavosi sulaikytojo mirtimi. MGB vadovai aiškindavosi tokius įvykius, norėdami išsaugoti potencialius informacijos suteikėjus, kurie padėtų kovai su partizanais. MGB vadovybė “sankcionuodavo” kankinimus tada, kai reikdavo ypatingai žiauriai tardyti, tačiau ne iki mirties. Neretai, neištvėrę smurto, kaliniai išprotėdavo, nusižudydavo arba susirgdavo sunkiomis psichikos ligomis. Fiziniai kankinimai visam gyvenimui žmogų palikdavo invalidu arba labai pakenkdavo sveikatai.

Dažnai represinių struktūrų nariai sąmoningai nesuteikdavo būtinos medicininės pagalbos sužeistiems ir paimtiems į nelaisvę partizanams. Tuo jie netiesiogiai pasmerkdamo didelėms kančioms ir mirčiai sužeistuosius.

Norėdami įbauginti pasipriešinimo dalyvius, atgrasinti gyventojus nuo paramos pogrindžiui ar įsijungimo į partizanų eiles, represinių struktūrų darbuotojai barbariškais būdais niekindavo žuvusių laisvės kovotojų palaikus. Pirmaisiais pasipriešinimo metais (1944-1945) nukautų partizanų kūnus tėvai dar galėjo slapta palaidoti, tačiau maždaug nuo 1946 m. pradžios čekistai lavonų artimiesiems jau nebeatiduodavo. Neretai pusnuogiai arba nuogi, nupjaustytomis kūno dalimis, išdurtomis akimis nukautų partizanų lavonai ne mažiau trijų dienų (dažnai savaite) tysodavo mielių aikštėse arba prie čekistų, naikintojų būstinių, mokyklų. Čekistai, naikintojai, partiniai ir sovietiniai aktyvistai spardydavo, spjaudydavo, mėtydavo akmenis į lavonus. Kartais lavonai būdavo supjaustomi į gabalus ir sumetami į išvietes, sušeriami tarnybiniams šunims.

Maždaug nuo 1950 m. laisvės kovotojų palaikus nustojo niekinti viešose vietose. Juos palikdavo tvartuose arba MGB būstinių uždaruose kiemuose. Tikriausiai, tai atsitiko todėl, kad 1948 m. du Lietuvos pogrindžio pasiuntiniai pasiekė Vakarų valstybes ir spaudai pateikė palaikų niekinimo nuotraukas. Jos buvo

išspausdintos laikraščiuose. Sovietų valdžiai tai buvo labai nemalonus įvykis. Viešumas buvo pats baisiausias diktatūros priešas.

Agentų pagalba čekistai pakišdavo partizanams falsifikuotus dokumentus, kalbėjusius apie tariamą jų bendražygio darbą MGB naudai. Partizanai, patikėję tokia provokacija, sušaudydavo visai nekaltą žmogų. Tokių atvejų MGB dokumentuose užfiksuota nemažai.

Provokacines specialiąsias agentų smogikų grupes SSRS represinės struktūros ėmė kurti ir pirmą kartą panaudojo Vidurinės Azijos respublikose 1928-1929 m. Tuomet vyko kovos su bolševikų valdžios nepripažįstančiais vietiniais gyventojais. 1944 m. agentų smogikų grupės pradėjo veikti Vakarų Ukrainoje. Jos brutaliai naikino ukrainiečių partizanus ir jų rėmėjus.

1945 m. vasarą SSRS NKGB vadovybė specialiuosius dalinius pirmą kartą panaudojo Lietuvoje. Šie provokaciniai būriai klasta sunaikino keliasdešimt partizanų (tarp jų 8 sadistiškai nukankino), nužudė daug juos rėmusių ir taikių gyventojų, sudegino jų sodybas. Tačiau specialiosios grupės neatskiriama represinės sistemos dalimi Lietuvoje tapo tik 1946 m. pradžioje. Beveik tuo pat metu jos imtos kurti Latvijoje.

1946 m. kovo mėn. SSRS ir LSSR NKVD vadovai Lietuvoje ėmė nuosekliai organizuoti ir naudoti jau Vakarų Ukrainoje išbandytas, pasiteisinusias kovos su ginkluotu pagrindžiu priemones - specialiąsias agentų smogikų grupes ir vidaus agentus. Pagrindiniais provokacinių dalinių įkūrimo Lietuvoje iniciatoriais buvo SSRS vidaus reikalų ministras Sergej'us Kruglov'as ir jo pavaduotojas generolas leitenantas Vasilij'us Riasnoj'us. Čekistai į agentus smogikus verbuodavo slapta suimtus partizanus, davusius parodymus, pagal kuriuos buvo atliktos operacijos ir sudaryta agentą kompromituojanti medžiaga.

Vaizduodami partizanų būrius, smogikai susitikdavo su tikrais laisvės kovotojais ir nutaikę progą iš pasalų juos sušaudydavo arba suimdavo. Dažniausiai tokiu būdu suimti partizanai nedelsiant būdavo kankinami, norint išgauti informaciją apie kitus rezistentus ar jų slapstymosi vietas. Kitas paplitęs agentų smogikų veiklos neteisėtas metodas buvo taip vadinama "agentūrinė operatyvinė kombinacija", kada parodymai buvo išgaunami klasta ir grasinant sušaudymu.

Maždaug nuo 1949 m. MGB smūgius stengėsi nukreipti į partizanų štabus ir vadus. Buvo bandoma sunaikinti pagrindžio intelektualiąją dalį ir tokiu būdu jį dezorganizuoti. Čekistams tai pavyko. Specialiosios grupės 1950-1953 m. likvidavo

paskutiniausias partizanų organizacines struktūras: sričių, apygardų ir rinktinių štabus. Dažniausiai smogikai iš pasalų sušaudydavo štabo darbuotojus, nors buvo įmanoma juos suimti ir teisti. Tokiu būdu mirties bausmė būdavo atliekama be teismo nuosprendžio arba tiesiog įvykdomas kriminalinis nusikaltimas. Legendiniai (tai yra netikri, išgalvoti) apygardų štabai padėjo represiniams organams galutinai palaužti organizuotą partizaninį judėjimą. Specialiųjų grupių pagalba minėtu laikotarpiu įvairiu metu MGB suimdavo, nužudydavo nuo 10 iki 70 procentų visų suimtų ir nužudytų partizanų, o tai padarė žymių nuostolių ginkluotajai rezistencijai.

Apibendrinus tyrimo medžiagą, galima teigti, kad iš viso 1945-1953 m. specialiosios grupės iš pasalų nužudė apie 500 ir paėmė į nelaisvę apie 220 partizanų. Agentai smogikai klasta, grasindami sušaudymu, ištardė apie 700 pasipriešinimo dalyvių. Taip pat, remiantis dokumentine medžiaga, galima suskaičiuoti netoli 60 specialiųjų grupių nužudytų ryšininkų, rėmėjų ir civilių gyventojų. Tai tik žinomi faktai, iš tikro neginkluotų gyventojų turėjo žūti kelis kartus daugiau. Daugumą šių aukų MGB priskirdavo prie nukautų “banditų”. Galima tvirtinti, kad agentų smogikų grupės:

1. kankindavo (fiziškai, psichiškai) ginkluoto pasipriešinimo dalyvius, nepriklausančius rezistencijai žmones: moteris, senelius, vaikus;
2. žudydavo taikius gyventojus, partizanų rezervistus, ryšininkus, rėmėjus;
3. plėšdavo civilių gyventojų ir pasipriešinimo dalyvių turta.

SSRS teisinė sistema neturėjo jokių galimybių bausti ar teisiškai persekioti agentus smogikus ir jų vadovus už nusikalstamus veiksmus. Atsakomybė už specialiųjų grupių vykdytą partizaninio judėjimo dalyvių naikinimą, kankinimą tenka aukščiausiai SSRS ir Lietuvos SSR MVD-MGB vadovybei, inicijavusiai specialiųjų grupių kūrimą bei vykdžiusiai jų kontrolę. Apie specialiųjų grupių veiklą, pasipriešinimo dalyvių kankinimus, jų palaikų niekinimą žinojo VKP(b) CK Lietuvos biuras, LKP CK vadovybė. Tuo šios okupacinės valdžios struktūros faktiškai pritarė neteisėtą kovos priemonių taikymui ir dalyvavo nusikalstamuose veiksmuose.

Pagal Niurnbergo Tarptautinio karinio tribunolo Statutą ir pagal 1998 m. liepos 17 d. Jungtinių Tautų diplomatinės konferencijos Romoje priimtą universalią tarptautinę sutartį - Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos Statutą ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kankinimai, jų palaikų niekinimas, šeimų trėmimai ir specialiųjų grupių veikla pažeidžia tarptautinę teisę. Šios veikos atitinka Romos Statuto 5 straipsnio b) skirsnį - “**nusikaltimai žmoniškumui**” ir c) skirsnį - “**kariniai**

nusikaltimai". Taipogi šios veikos atitinka 1993 m. Jungtinių Tautų Saugumo Tarybos įsteigto Tarptautinio tribunolo asmenims, kaltintiems sunkiais humanitarinės teisės pažeidimais buvusios Jugoslavijos teritorijoje Statuto, kuris iš esmės apima veikas, jau apibrėžtas 1949 m. rugpjūčio 12 d. Ženevos konvencijos, 2 straipsnio, kalbančio apie karinius nusikaltimus, skirsnius:

“b) kankinimą ar nežmonišką elgesį, įskaitant biologinius eksperimentus”, “c) tyčinį didelių kančių ar sunkių kūno ar sveikatos sužalojimų sukėlimą”, “d) plataus masto nuosavybės naikinimą ar pasisavinimą, nepateisinamą kariniu būtinumu ir vykdomą neteisėtai ir tyčia”,

“f) tyčinį atėmimą iš karo belaisvių ar civilių gyventojų teisės į teisingą ir teisėtą teismą”,

“g) civilių gyventojų neteisėtą deportaciją ar perkėlimą arba neteisėtą laisvės atėmimą” ,

“h) civilių gyventojų ėmimą įkaitais”.

Taip pat 5 straipsnio, apibrėžiančio nusikaltimus žmoniškumui, skirsnius: a) nužudymas, b) naikinimas, c) pavergimas, d) deportavimas, e) įkalinimas ir g) persekiojimas politiniais pagrindais.

Ginkluotojo pasipriešinimo dalyvių kankinimai, jų palaikų niekinimas, partizanų šeimų trėmimai ir SSRS specialiųjų grupių veikla gali būti pripažinti kriminaliniais tarptautinio pobūdžio nusikaltimais arba valstybės tarptautiniais nusikaltimais.